
Sociologijos dialogas kaip metodinė abejonė

Algimantas Valantiejus

*Klaipėdos universiteto
Sociologijos katedra,
Minijos g. 153,
LT-5822 Klaipėda*

Straipsnyje aptariamas šiandienos sociologijos polinkis skaidytis į fragmentiškas dalis. Viena vertus, skirtingų orientacijų plitimas ir varžymasis lyg ir silpnina sistemiškos sociologijos paradigmos konstravimą. Nėgana to, paskutiniųjų dešimtmečių postpozityvizmo sąjūdis sociologinio pažinimo srityje diegia *reliatyvizmo* principus. Kita vertus, iki šiol neatslūgsta dėmesys ir potencialiems teorinės sintezės projektams bei sociologijos sąvokų standartizavimui. Šiuolaikinės sociologijos raida panaši į tam tikrą ciklą: pradžioje susiformuoja vyraujanti kryptis, kuri skaidosi į teorinį reliatyvizmą ir pakartotinai ieško jungties galimybių įvertindama naująsias pliuralizmo kaip esminio motyvo ir dialogiškos formos galimybes. Straipsnyje bandoma parodyti, kad susidomėjimas lyginamaisiais aspektais ir reflektyvumu nusako svarbų principą, kuris padeda sociologams įvertinti savo akademinės disciplinos kontekstinius bruožus. Kartu pripažįstami istorinio, lyginamojo ir reflektyvaus požiūrio privalumai. Teigiama, jog reflektyvumas kaip sociologijos diskursas yra tiek sociologinės sklaidos, tiek naujų dialogiškų formų padarinys. Straipsnyje taip pat svarstomi tam tikri metodologiniai nesutarimai tarp moderniosios ir postmoderniosios sociologijos pažinimo principų.

Raktažodžiai: sociologijos fragmentiškumas, reflektyvumas, interpretacinis neapibrėžtumas, kryžiažodžio sąžatavai, reliatyvizmas

Šiandienos sociologijos moksle pastebima tendencija skaidytis į fragmentiškas dalis. Ši tendencija glaudžiai susijusi su dabartinės tikrovės sklaida, kuri linkusi pertvarkyti geopolitinius, ekonominius, socialinius ryšius ar bent jau sužadinti bręstančių pokyčių pojūtį.

Paminėtina ir tai, kad naujosios teorinės kryptys vis dažniau svarsto formuluojamus ideologijos klausimus, ypač kai aptariami akademinės veiklos pavyzdžiai. Ideologijos kaip pažinimo problemos savivoką pagilina kalbos analizė, nes socialinės tikrovės idėjos perteikiamos kaip žodžių ir teiginių, kurie įvardijami (ar neįvardijami) tekstuose, raiška: „Klausimas, ką sako ar ką išreiškia kūrinys, galimas tik kaip dekonstruojanti intencija, jau iš anksto žinanti, jog tas „kas“ bus ne apčiuopiama prasmė ar objektas, o pats dekonstruojantis diskursas ar naujas ženklų darinys“ [22: 4]. Vadinamoji *reprezentacijos* krizė ir sociologiją pastūmėja link ženklų ir simbolių, teksto ir subjekto dekonstravimo, intertekstualumo bei intersubjektyvumo formavimosi. Šitai sociologija vis sudėtingesniais ryšiais susija ir su kalbos analize.

Vadinamoji *postpozityvizmo* kryptis visiškai ne be pagrindo bando įrodyti tezę, jog vertybės, tikslai, vertinimo kriterijai, prielaidos ir ideologinės nuostatos yra neatskiriami teorijų konstravimo elementai. Nuosekliai vadovaujantis šia logika būtų galima teigti, jog netgi vertybinis neutralumas yra vertybė. Labai

svarbi ir kita išvada: neempiriniai empirinio pažinimo pradai yra „nepalyginami“, nes nėra jokių anapusinių kriterijų, kuriuos pasitelkus būtų galima išspręsti potencialius konfliktus tarp jų. Neempiriniai pradai, galima sakyti, išvengia ir empirinio tikrinimo kriterijų. Vadinasi, pastaraisiais metais suaktyvėję ginčai dėl *filosofinės sociologijos* ir *metateorinės sociologijos* kryptių suartėjimo galimybės turi visiškai realų pagrindą [21: 17].

Epistemologiniai postmodernizmo ieškojimai suteikia svarbią *kontekstinę* aplinką, kadangi svarsto platesnės apimties – ideologijos, galios ir pažinimo santykių – klausimus. Su pažinimo galios ištekliais ir specialiaisiais interesais gali būti susiję ir akademiniai – „objektyvūs ir mokslieki“ – tekstai, kurie yra *dekonstruojami* drauge atskleidžiant būdą, leidžiantį „paslėpti“ išankstines autoriaus prielaidas. „Juk sociologinis tekstas, – ar žodinės teorinės konstrukcijos, ar empirinė skaičiais arba respondentų nuomonėmis išreikšta informacija, – ko gero, slepia tiek pat, kiek ir tiesiogiai išreiškia. Tai postmodernaus pasaulio ir postmodernaus (šiuolaikinio) mąstymo bruožas, bylojantis, kad teksto nederėtų skaityti ar suprasti pažodžiui“ [13: 35].

„Diskurso“ bei „dialogo“ temos pakartotinai liudija apie *naujas* pažinimo ir supratimo galimybes: „diskurso sąvoka panaikina esmės/regimybės, objektyvumo/iliuziškumo dichotomiją bei teigia, jog kiek-

vienas fenomenas gali būti konstituojamasi tik diskurso viduje, kur jis yra kiekvieną kartą naujai apibrėžiamas“ [28: 130]. Kartu ir pačios sąvokos darosi kur kas lankstesnės, linkusios peržengti „ribas“, perteikti numanomas reikšmes, išgales, dar neįgyvendintų galimybių nuojautą. Naujosios sąvokos, kaip teigia Zygmuntas Baumanas, bando apčiuopti „erdvinę ir laikinę dabartinio gyvenimo tėkmę. Jų reikšmės kyla iš priešpriešos ortodoksiniam žodynui, įvardijančiam struktūrą, sistemą, suvaržymus, determinantes ir pan.; pastarieji požymiai yra susiję su ‘bilijardo kamuolio’ vaizdiniu, tam tikru požiūriu į socialinę tikrovę. Šiandieną daug atsargiau turime kalbėti apie ‘duotybę’ ir dar atsargiau apie sampratą ‘visiems laikams’“ [6: 136].

Modernioji sociologija daugiausia dėmesio skyrė tvarkos problemai [18], tuo tarpu, daugelio nūdienos sociologų nuomone, šioji sociologijos forma jau nebėgi paaikškinti dabartinio pasaulio, kuris įgyja itin paslankius bruožus¹. Be to, „tvarkos problemos“ apibrėžimas ir atitinkamos implikacijos skatina netoleranciją, kadangi pastangos nustatyti aiškiai apibrėžtą tvarką įvardija ambivalentiškus dalykus kaip nepageidautinus. Tvarkos nustatymas neretai susijęs su *kito* reiškiniu, kuris gali neatitikti esamo klasifikavimo, atskyrimu ir suvaržymu. Zygmunto Baumano žodžiais tariant, netgi „trumpalaikiai solidarūs veiksmo protrūkiai nepakeičia esminių pomoderniųjų santykių bruožų: jų fragmentiškumo ir pertraukiamumo, sutelktumo ir tikslo trumpalaikiškumo, sąlyčio paviršutiniškumo. Junglūs veiksmas ateina ir praeina, tačiau išskylanti ‘visuma’ yra tik ‘jos dalių suma’“ [3: 18].

Nors kartas nuo karto pasigirsta raginimai kurti *sintetinę* sociologijos perspektyvą ir plėtoti standartizuotų sąvokų sistemą², vis dėlto krenta į akis stiprėjanti diferenciacija. Negalima nepridurti, jog išcentrinė sociologijos sklaida ne tik kritiškai peržiūri, bet ir atnaujina vertikaliuosius ryšius su klasikine sociologijos tradicija, drauge plėtodama ir lyginamuosius aspektus³. Šiaip ar taip, niekam nekyla abejonių, kad esame svarbių procesų, – viena vertus, sociologijos šakų skaidymosi, kita vertus, sociologijos ir kitų disciplinų suartėjimo, nusakančio gana sudėtingus metodologinius požiūrius, – liudininkai. Galima būtų pasakyti ir šitaip: kadangi pats sociologijos tyrimo dalykas darosi sudėtingesnis ir daugiapusiškas, pradedama *metodiškai abejoti* statiškais klasikinio aiškinimo principais, kurie galbūt nebeįstengia paaikškinti išcentrinių šiuolaikinio pasaulio tendencijų. Antra vertus, sociologijos klasikų darbai kritiškai traukiami iš dogmatiško aiškinimo šešėlio ir sistemaiškai peržiūrimi. Visa tai leidžia formuoti skirtingas, o kartais netgi alternatyvias koncepcijas, kurios apskritai orientuoja į laisvesnį šiandienos sociologijos krypčių pašnekesį, visiškai pagrįstai vadinamą *dialogo* vardu.

Svarbu pabrėžti, kad sociologija sau pačiai metodiškai pritaikydama sociologinės analizės įrankius, darosi vis labiau reflektivi ir vis labiau linkusi atsižvelgti į savo pačios išsakinijusias orientacijas. Kitaip tariant, aiškėja, kad pačių sociologų aiškinimo formos turi būti įtraukiamos į socialinę analizę. Sociologų atskaitos sistema nėra ir negali būti „natūrali“ pažinimo erdvė, kuriai būdingas tam tikras „objektyvus“ atžvilgis, leidžiantis mokslininkui įvertinti kultūros ir istorijos „faktus“: tokia erdvė veikiau yra socialiai konstruojamas pažinimas, kadangi pažinimas labiau susijęs su praktine, bet ne diskursyviąja sąmone. Galima sakyti, formuojasi kritinė metodologija, kuri yra tekstinė, istorinė, socialinė ir struktūrinė. Pavyzdžiui, A. Giddenso hermeneutinė reflektyvumo versija kritiškai žvelgia į tvarkos ir pasikartojimo motyvus sociologijoje. Šiuo požiūriu, pasaulį sudaro jame esančių veikėjų teorijos, pats sociologų formuojamų teorijų pažinimas pakeičia jų apibrėžimą, taikomą šiam pasauliui, šitaip keisdamas ir veikėjų elgesį. Nėra jokių *universalijų*, kurias turi atrasti interpretaciniai mokslai. Anot A. Giddenso, esminė *struktūrinimo* idėja yra struktūros dvilypumo teorema:

Veikėjų ir struktūrų susidarymas nėra du nepriklausomai pateikti reiškiniai tipai, dualizmas, bet nusako dvilypumą. Struktūros dvilypumo sampratos požiūriu, socialinių sistemų struktūrinės savybės yra ir veiklos, kurią jos pakartotinai sukuria, aplinka, ir padarinys. Struktūra nėra „išoriška“ individams: kaip atminties pėdsakai ir kaip socialinės veiklos dabartis ji tam tikra prasme labiau „vidinė“ negu išoriška jų veiksmams diurheimiška prasme. Struktūra nėra tapati suvaržymams: ji vienu metu suvaržo ir išlaisvina. Tai, žinoma, neapsaugo struktūrinių socialinių sistemų savybių nuo polinkio prasiskverbti laiko ir erdvės požiūriu už bet kurio individualaus veikėjo kontrolės ribų. Tai nesumažina ir galimybes, kad pačių veikėjų socialinių sistemų, kurias jie padeda kurti ir perkurti savo veiklos dėka, teorijos gali sudaikinti šias sistemas. Socialinių santykių sudaiktinimas ar istoriškai atsitiktinių aplinkybių ir žmonių veiklos produktų diskursyvus „natūralizavimas“ yra vienas pagrindinių socialinio gyvenimo ideologijos aspektų [10: 26].

Istorinės raidos požiūriu, tokio pobūdžio analizė vis labiau pabrėžia *kintamumo*, *atsitiktinumo*, *laikiškumo*, *tikėtimumo* ir *socialinio konstravimo* aspektus. Tačiau, kita vertus, nuosekliai laikantis reflektyviosios analizės principų, išryškėja ir tam tikra kraštutinė metodologinė nuostata: pastarųjų aspektų plėtra (turint galvoje ir spartėjančią sociologijos identiteto sklaidą) skatina formuluoti tam tikras radikalias reliatyvizmo tezes. Kai kurių sociologų nuomone, sociologija, vengdama pavojingos vidinės frag-

mentacijos, turėtų ieškoti glaudesnių ryšių su kitais socialiniais mokslais. Įdomus ir svarstymo reikalaujantis dalykas yra tai, jog sociologija nėra vienintelis socialinės srities mokslas, esantis tarp humanistikos ir gamtotyros, tačiau, nepaisant to, būtent sociologija ir sociologai sulaukia daugiausia kritikos strėlių [27: 17].

Būtent kritiško tikrinimo veikla sukelia įtarimą dėl atrastųjų tiesų ir jų pagrįstumo. Dėl įvairių priežasčių kartais pasigirsta nuomonių, jog sociologija ne tik patiria esminę krizę, bet ir pamažu pradeda nykti⁴.

Taigi šiomis dienomis iškilę klausimai, viena vertus, apie teorinio reliatyvizmo ir sociologijos fragmentiškumo *padarinius* ir, kita vertus, apie galimybę kurti standartizuotą sąvokų sistemą verčia skverbtis į sociologijos epistemologiją ir svarstyti pačias sociologijos galimybės sąlygas.

DVILYPIŠ SOCIOLOGIJOS IDENTITETAS: TARP MOKSLO IR IDEOLOGIJOS

Mokslo sociologija teigia, jog sociologinių klausimų svarstymas iš esmės prasideda vertybių ir faktų santykio aptarimu. Norėčiau pasitelkti vieną ryškų šiuolaikinės sociologijos istorijos pavyzdį, kuris rodo šio santykio aktualumą. Lygiai prieš tris dešimtmečius T. Parsonsas, pasisakydamas prieš viešpataujantias Amerikos sociologijoje taikomąsias tendencijas, įspėjo dėl gresiančio pavojaus sutapatinti ideologines ir mokslines sociologijos funkcijas: „Niekada nereikia pamiršti, kad pagrindinis mokslinės profesijos tikslas yra šios disciplinos raida ir įpėdinių, atliekančių tokių vaidmenį, rengimas. Stiprėjantis polinkis ištraukti į populiarias ideologines diskusijas ir plėtoti taikomąsias funkcijas gali paprasčiausiai sumažinti mūsų dėmesį šiems aspektams“. Toliau Parsonsas pabrėžė, jog svarbu, „kiek tai yra įmanoma, sudaryti palankias sąlygas tyrinėjimams ‘grynajame’ lygmenyje“ [19: 346].

Vis dėlto šiandieną tvirtinama, kad ir T. Parsonso sociologija perteikė optimistines ir ideologines pokario Amerikos ideologines nuotaikas. Dabartinė *postpozityvizmo* tezė teigia, jog apskritai bet kuris bandymas svarstyti apie „visuomenę“ pateikiant vieną modelį neišvengiamai susijęs su atranka, kuri, remdamasi tais pačiais klasifikavimo principais, kitus reiškinius priversta apibūdinti kaip „nenormalius“. Pabrėžtina, kad tas pats „normalumo“ aspektas išky-la, kai pradėdame svarstyti metodologines sociologijos problemas. Aptartasis moderniosios teorijos raidos atvejis yra sociologijos ir ideologijos polinkio suartėti pavyzdys, kuris rodo, kad didžiausias sociologijos privalumas, ko gero, yra lyginamojo bei istorinio aspektų derinys. Teorijos ir sąvokos turi savo genealogiją, galbūt netgi dvilypę ir prieštaringą – ir tarptautinę, ir tautinę – intelektinę istoriją⁵.

POSŪKIS Į ISTORIJĄ. IEŠKANT IŠĖJIMO IŠ KRYŽIAŽODŽIO SPĄSTŲ

Kaip rodo dabartinė sociologijos raida, *fragmentiškumas* iš dalies susijęs su tam tikra kritinio tikrinimo veikla, paprastai vadinama *klasikinėmis* sociologijos studijomis turint galvoje idėją, kad sociologija ne tik stebi tikrovę, bet ir stebi, kaip jos sritis stebi tikrovę. Vadinas, klasikos darbų analizė kartu yra ir modernybės laikotarpio ekonominių santykių, ideologijų ir įvairių politinio viešpatavimo formų supratimas, itin svarbus nūdienos teorijai ir praktikai. „Klasika – tai ankstesnieji kūrybiniai tyrimai, kuriems suteikta išimtinė teisė, lyginant su šiandienos tyrimais toje pačioje srityje. Išimtinės teisės samprata aptariamosios disciplinos dabartinių praktikų nuomone rodo, jog pirmtakų kūriniai tiek pat svarbūs, kaip ir šiuolaikinių autorių darbai“ [2: 11–12]. Be abejo, „išimtinės teisės“ samprata būtų nepriimtina, jeigu bandytų nusakyti privilegijuotą padėtį šiuolaikinių koncepcijų atžvilgiu. Tačiau klasikos studijos suteikia lyginamojo požiūrio galimybę, be kurios sociologija būtų priversta iš naujo svarstyti jau svarstytas problemas ir galbūt kartoti tas pačias klaidas. Krenta į akis esminis skirtumas: priešingai negu ankstesnės kritikos formos, kurios neadekvačias sampratas siekdavo pakeisti „pagrįstesnėmis“ sąvokomis, dabar vėliau pasitelkiamos *skirtingos* klasikinės sociologijos kritikos formos. Klasikos interpretacijos jau nebėra statiškos. Pridurtina, kad be jų aptarimo tam tikri kertiniai klausimai apskritai negali būti įvardyti. Pavyzdžiui, Jamesas Bohmanas, atkreipdamas dėmesį į vis dažniau pasikartojančias *neapibrėžtumo* problemas mokslo filosofijoje, daro išvadą, kuri, rodos, yra labai palanki dabartiniam, o galbūt ir būsimam sociologijos mokslo statusui: „posūkis į istoriją ir praktikos formas iškėlė socialinius mokslus į šiuolaikinės epistemologijos ir mokslo filosofijos centrą. Visi mokslai dabar pagrįstai laikomi istorinėmis, socialinėmis ir savi-reflektyviomis praktikos formomis, įskaitant tuos socialinius mokslus, iš kurių kilo pati socialinės praktikos samprata“ [4: viii].

Dabartinės sociologijos modelis yra klasikinė sociologija, kurios *pažinimo samprata* apima tam tikrų pamatinių prielaidų visumą. Nors šios prielaidos, galima sakyti, išsiskleidusios sociologijoje, retai diskutuojama apie tai, jog kartu su sociologija gimsta ir tam tikra „sociocentrizmo“ tezė, nusakanti *socialinės sferos* pirmenybę žmonių patyrimo atžvilgiu. Savo veikale *Sociologijos mokslo taisyklės* jis paskelbė prieštaringą tezę, jog į socialinius faktus reikia žiūrėti kaip į „daiktus“. Nors, kaip pažymi A. Giddensas, vėliau É. Durkheimas tokios nuostatos iš dalies atsisakė [12: 28–30], tačiau šioji nuostata darė ir tebedaro tiesioginę ar netiesioginę įtaką sociologijai. Juk

būtent É. Durkheimas teigė, jog *a priori* pažinimo kategorijos kyla ne iš individų proto, bet yra *kolektyvinė grupės sąmonė*, netgi, galima sakyti, *kolektyvinė sąžinė*. Diurheimiška analogija tarp visuomenės ir kolektyvinės sąmonės ne tik įvardijo socialinės sferos pirmumą, bet ir sukūrė „pernelyg“ saugius metodologinio racionalizmo ir epistemologinio patikimumo principus, kurie nubrėžė griežtą ribą tarp racionalaus proto ir išoriško, neutralaus pasaulio. Ši koncepcija įtvirtino tarsi neginčijamą tiesą, kad *pažįstantysis asmuo* susiduria su *neutraliu* faktų pasauliu:

O socialiniai reiškiniai – tai daiktai, ir juos reikia suvokti kaip daiktus. Norint įrodyti šį teiginį, nebūtina filosofuoti apie socialinių reiškinų prigimtį, diskutuoti apie jų ir žemesniųjų pasaulių reiškinų analogijas. Užtenka nurodyti, kad sociologas juos laiko vieninteliu *datum*. O daiktas – visa tai, kas pateikta ar, veikia, primesta stebėjimui. Laikyti reiškinus daiktais – tai laikyti juos *data*, kurie sudaro mokslo išeities tašką [9: 47].

Šioji metodo vientisumo prielaida nusakė, jog faktai, kuriuos įvardija tyrėjas, objektyviai aptinkami gamtoje. Kartu sociologija perėmė du svarbiausius pozityvizmo aspektus: „normalios“ pažinimo tvarkos (žodį „normalus“ vartoju T. Kuhno apibrėžta reikšme) ir *interpretacinio uždarumo* nuostatas. Apibendrinant galima pasakyti, jog pirmiausia šiais principais suabejoja postpozityvizmas ir postmodernizmo sociologija, kuri pažinimą linkusi nusakyti kaip *tęstinį socialinį ir istorinį veiksmą*.

Konkrečiau kalbant, kyla klausimai: ar analogija tarp visuomenės ir proto, socialinės sferos pirmenybė išoriško pasaulio atžvilgiu nėra *natūralistinio* ir *teleologinio* sociologijos aiškinimo užuomazgos? Ar ne iš šio šaltinio kyla paminėti „normalios“ tvarkos ir interpretacinio uždarumo gundymai? Kadangi sociologija, priešingai negu senesnieji mokslai, niekada nepatyrė revoliucijos, kai kurie sociologai įrodinėja, jog klasikinė aiškinimo logika yra iš esmės teleologinė, į pirmą vietą iškelianti priemones ir tikslus [5: 343]. Negana to, tam tikrais sociologijos raidos periodais vyravo *struktūrinės* teleologijos versijos, pvz., marksizmo ir struktūralizmo. Jeigu toks teiginys (kad bemaž visa sociologija įvardija tikslus – pvz., poreikius, vertybes, interesus, o po to aiškina žmonių elgesį kaip priemones siekiant šių tikslų) yra pagrįstas, tai teleologija darosi rimta epistemologinė sociologijos problema. Galbūt dėl šios priežasties daugelis šiuolaikinių sociologijos kryptių pripažįsta, kad bet kurio pobūdžio *žmonių elgesio tikslas* (kaip ir visuomenės kaip visumos tikslas) yra *nepažinūs ir empiriškai neįvardijamas*.

Nemažai diskutuota dėl to, ar socialinių mokslų metodai turėtų būti panašūs į gamtotyros metodus,

ar socialiniai mokslai turėtų galų gale atsiskirti nuo filosofijos ir tapti „tikraisiais mokslais“. Jeigu pripažįstame, kad šie mokslai turi būti „normalūs“ T. Kuhno apibūdintos paradigmos prasme, t. y. jų paskirtis yra įgyvendinti įprastas ir iš anksto nustatytas procedūras, iš esmės perimame diurheimišką pozityvistinę nuostatą. Tačiau *dvilypės hermeneutikos* požiūriu, sociologijos terminai nėra atskirti nuo aplinkos veiksnių, o šie pastarieji savo ruožtu – nuo atitinkamo istorinio tarpsnio problemų visumos. Tai rodo, kad sąvokos kaip teorijos komponentai gali atlikti savo vaidmenį tik įvardydamos santykį su esama socialine aplinka. O pastaroji, kaip įprasta, yra susijusi su konkretais istorinio laikotarpio ideologiniais, ekonominiais, kultūros veiksniais. Vadinasi, sudėtinis sociologijos identitetas turi perteikti *paribio mąstymo* bruožus, susijusius su skirtingomis aiškinimo galimybėmis, turi pažadinti nebylų metodologinį antrininką.

Dėl šios priežasties pagrindinė hermeneutinė sociologijos paskirtis yra susijusi su nuolatinėmis pastangomis būti nepanašia į paradigminį mokslą ir pakankamai kritiškai vertinti *normalaus mokslo* laimėjimus. Dažnai, kai reikia rinktis tarp įprastų procedūrų ir kritinių istorinių studijų, pirmenybė atiduodama įprastoms procedūroms. Toks polinkis nenukrypstamai laikytis įprastų *mokslo* taisyklių suteikia apčiuopiamų rezultatų ir turi nemažai teigiamų savybių, tačiau paprastai atsisako tikrinti savo ribas. Kitaip tariant, sunku ištrūkti iš prielaidų, jeigu jos kalba „natūraliu balsu“. Tokį polinkį tiksliai įvardijo Ianas Craibas, pavadinęs šį reiškinį „kryžiažodžio spąstais“:

Ir kryžiažodžio galvosūkis, kuris pateikia pagrindą bei priemonių visumą, ir paradigma pateikia bendrąją struktūrą bei nuorodas, nusakančias tas savybes, kurias privalėtų turėti pasaulis. Taigi mokslininkas imasi kruopščiai užpildyti kvadratus. Tuo tarpu aš manau, kad dėl daugelio priežasčių socialinės srities mokslininkas neturėtų šitaip vadovautis teorija, kad ir kokia vaisinga ji būtų kalbant apie gamtos mokslus, – tai yra svarstymo reikalaujantis klausimas. Socialinių mokslų dalyko sudėtingumas, neįgyvendinami užmojai siekiant atskirti reikšmingus socialinio pasaulio aspektus, kad būtų galima atlikti eksperimentus, tas faktas, jog žmogaus veikla yra sąmoninga ir reflektivi, – visa tai rodo, kad minėtas galvosūkių sprendimo būdas yra žalingas. Kai kurių žmonių nuomone, tai reikėtų vadinti „redukcionizmu“: kai sudėtinga tikrovė redukuojama į sąvokų visumą [8: 11].

Kai kalbame apie sociologijos pagrįstumą ir tikrinimo galimybę, paprastai prieš akis iškyla priešprieša, įvardijanti spekuliatyvaus mąstymo ir faktais grindžiamo tyrinėjimo nesuderinamumą. Tai – didžioji

XIX a. pabaigos istorinė perskyra tarp gamtos ir dvasios mokslų, kuria (tiksliau kalbant, jos supriešinimu) šiandieną kaip tik ir suabejota. Vienas metodologinio polinkio ašigalis rodė, jog sociologija turi puoselėti gamtotyros metodą. Tačiau kai tik sociologija bandydavo nustatyti bendruosius socialinius *dėsnius* (pradedant Comte'u ir baigiant Parsonsu), toks „natūralistinis“ projektas galiausiai būdavo sukritikuojamas dėl nepagrįstų užmojų. Pridurtina, kad anksčiau aptarti É. Durkheimio teiginiai – kad moksliniai faktai yra socialiniai faktai ir kad jie yra natūralūs faktai – yra esminė to paties projekto dalis. Kita metodologinio ašigalio kryptis pasirinko hermeneutinę sociologijos problematiką ir buvo linkusi svarstyti *interpretacijos* bei *prasmės* klausimus. Pirmosios krypties atstovams šios esminės priešpriešos, matyt, prireikdavo tam, kad neišblėstų pasitikėjimas *pozityvaus mokslo* ir neutralaus pažinimo pagrįstumu. Tuo tarpu antrosios krypties atstovai stengėsi pabrėžti, kad „pozityvioji“, t. y. gamtamokslinė, sociologijos nuostata sunaikina pačią sociologijos egzistavimo galimybę. Pridurtina, jog buvo plėtojama ir šių priešpriešų jungtis: jau klasikiniu laikotarpiu M. Weberis bandė sujungti abi sociologijos kryptis, kurdamas *aiškinamojo supratimo* tradiciją.

Be abejonės, skiriamasis mokslo bruožas yra kruopščių ir metodiškų pastangų visuma, besiremianti svariais (dažniausiai faktiniais) įrodymais, sisteminiu empiriniu pagrindimu ir kritinės savistabos principais. Tačiau kartu iš regos lauko išslysta svarbūs *supratimo* komponentai: dažniausiai atsiskaidoma svarstyti problemas, susijusias su visais „abejotinos prigimties“, „filosofiniais“, pvz., prielaidų sferos, klausimais. Tai jokia būdu nereiškia, kad neempiriniai teiginiai, įskaitant tam tikrų vertybių statusą, turi būti pasirenkami kaip sociologinio supratimo atskaitos taškas. Priešingai, atskaitos taškas visada reflektyvus: tai – sociologijos dialogas kaip metodinė abejonė, jau vien dėl šios priežasties skatinanti laikytis vertybinio neutralumo požiūrio.

IŠVADOS

Per pastaruosius dešimtmečius pasikeitė ir sociologijos identitetas, ir socialinių reiškinių statusas: viena vertus, iš esmės suabejota „moksliniu“ sociologijos statusu ir apskritai pagražintu mokslo vaizdiniu, kita vertus, vis labiau prigyja nuostata, kad socialiniai reiškiniai yra sudėtingi, daugiapusiai, kontekstiniai, turintys lanksčias ir kintančias ribas. Vadinasi, polinkis remtis vien įprastomis procedūrinėmis taisyklėmis gali tapti ir subjektyvaus aiškinimo pagrindu. Visa tai skatina skeptišką pažinimo nuostata, nes įprastą stebėtojo ir neutralių faktų santykį keičia *reflektyvi* socialinio veiksmo formų analizė.

Norint atsakyti į klausimą, kuris argumentavimo būdas labiau paiso mokslinio aiškinimo principų, reikia nustatyti dviejų, tarp savęs priklausomų tikrovės sferų – patyrimo duomenų ir pažinimo prielaidų – santykį. Kalbėdami apie mokslinio aiškinimo principus, neturėtume apeiti paties bendriausio, „neempirinio“ – prielaidų, spėjimų ir išvalgų lygmens, kadangi racionalus, analitinis mokslas ir atitinkamos jo formuluotės taip pat paveldi tam tikrus „neracionalius“ pradmenis, susijusius, pvz., su intelektine socializacija ar mokslinės vaizduotės ypatumais, kurių reikia paisyti. Metodo vientisumo prielaida, kuri nuo É. Durkheimio laikų buvo susijusi su *holistiniais* biologijos mokslo principais, sėkmingai gyvuoja iki tol, kol suabejojama pasenusia pozityvaus ir hermeneutinio pažinimo priešprieša. Nuo šiol objektyvumas siejamas veikiau su tyrimo projekto bei vertinimo standartų pasirinkimu ir orientuojamas į kontekstinę praktiką, kuri nepaneigia nei sistemiškos analizės, nei faktų paieškos. Interpretacinis *neapibrėžtumas*, būdingas šiam projektui, įtraukiamas į teorinę aiškinimo struktūrą, kurios sisteminis kontekstas tikslina šiuos dviprasmiškus apibrėžimus. Toks hermeneutinis dvilypumas padeda vienu metu tirti socialinį mokslo konstravimą ir tikėti „socialiniais faktais“, esančias anapus pažinimo, nepaisant to, kad interpretavimo taisyklių įtraukimas į vis platesnius kontekstus iškelia naujas neapibrėžtumo problemas.

Nuorodos

- Johnas Rexas labai paprastai įvardija svarbiausią dalyką, kuris dažniausiai užmiršamas konstruojant formaliuosius sociologijos principus: „sociologijos paradoksas yra tai, kad nors mus suvaržo išoriškos socialinės jėgos, šias jėgas sukuria žmonės ir pakeičia žmonės“. Todėl Weberio lyginamųjų studijų pavyzdžiu jis siūlo kurti sociologiją, kuri realistiškai įvardija kintančias modernaus pasaulio struktūras: „Weberio sociologija visų pirma buvo pagrįsta „verstehen“ samprata. Jis atmetė sampratą, kad sociologai pirmiausia turi išmatuoti stebimą elgesį bei įvykius ir atrasti koreliacijas bei priežastinius ryšius“ [20: 364–5].
- Neilo Smelserio teigimu, vidinė paskirų sričių specializacija galbūt nesukurs XIX a. pavyzdžiu didžiųjų teorinių schemų, tačiau artėjantys dešimtmečiai bus susiję su jungliomis teorinio mąstymo pastangomis [23: 8]. Taip pat žr.: Wallace Walter E. [25: 7].
- Paskutiniai XX a. dešimtmečiai ne tik sukūrė postmodernizmo teiginius, argumentus, žadinančius intelektines ir kultūros diskusijas, bet ir suabejojo pačiais socialinės teorijos pagrindais, kuriuos paklojo dviejų šimtmečių Švietimo tradicija. Todėl visiškai pagrįstas Alexo Callinicoso požiūris, kad postmodernizmo tezių taikymas gali daryti neigiamą poveikį socialinės teorijos statusui ir įtakai, nes socialinė teorija 1) bando suprasti visuomenę kaip visumą (bet ne specifines politines formas); 2) atskiria ir apibendrina skirtingus visuomenės tipus; 3) yra labiausiai susijusi su moderny-

bės analize, socialinio gyvenimo formomis, kurios per pastaruosius kelis šimtmečius pirmiausia paplito Vakaruose, o palaipsniui ir likusioje pasaulio dalyje [7: 2]. Tačiau yra ir kita medalio pusė: epistemologinis postmodernizmo iššūkis kviečia nuodugniau išnagrinėti teorinius modernybės teiginius. Jau vien dėl to, kad pagal savo „neigimo“ formą postmodernizmas gali būti apibūdinamas kaip anti-modernizmas, atmetantis Švietimo minties tradiciją, tačiau nebūtinai išvengiantis modernybės logikos šešėlio: pats neigimo principas sponuoja postmodernizmo „anti-logiką“. Krenta į akis, jog nūdienos intelektualiniai sąjūdžiai nesiliauja svarstyti esminio santykio su modernybe klausimų, susijusių su klasikinių tekstų lyginimo ir interpretavimo aspektais.

⁴ Čia reikėtų patikslinti vartojamo žodžio reikšmes. Sociologijos *nykimas* siejamas su keliomis priežastimis: 1) atsiranda tam tikri organizaciniai keblumai, susiję su išoriniais veiksniais, nes dabartinė sociologija yra fragmentiška ne tik intelektiniu, bet ir organizaciniu požiūriu, – paskutiniajame XX a. dešimtmetyje JAV uždarytos kai kurių universitetų sociologijos katedros, mažėja studentų skaičius. Tačiau organizaciniai keblumai, matyt, glaudžiai susiję ir su modernybės laikotarpio sociologijos paradigma. Alano Wolfe'o teigimu, „dvi didžiosios populiarizuoto parsonizmo pamokos – modernybė yra gėris ir Amerika yra moderni – būtų kritikuojamos daugumos šiuolaikinių sociologų. Tai – visiškai išvirkščias vaizdas palyginti su tomis dienomis, kurias Millsas pavadino 'didžiuoju Amerikos šloviniu'. Šioje neužtikrintumo atmosferoje nenuostabu, kad sociologija taip pat prarado imperinio tikslo jausmą. Vietoj vientisos programos yra siūlomos sociologijos formos, atitinkančios įvairius skonių. Kai kurios katedros tebeplėtoja Parsonso programą, tačiau tokių yra mažai. Kitos katedros rūpinasi kiekybinio matavimo griežtumu, dar kitos atsigręžia į XIX a., pateikdamos naujas senųjų klasikų interpretacijas. <...> Tačiau dauguma pritaria, kad šių dienų sociologija kalba dažniausiai pačiai sociologijai; nėra aiškių disciplinos ribų pojūčio ir dar menkesnis pojūtis, kad egzistuoja knygų trokštanti publika, laukianti paskutiniųjų sociologijos išvalgų“ [26: 760–1]; 2) teigiama, jog sociologija nesugeba išlaikyti savo rankose vieningą tyrimo programą, kaip, pvz., ekonomikos mokslo atveju; manyčiau, kad šioji priežastis pastaraisiais metais skatina ieškoti glaudesnių ryšių tarp ekonomikos ir sociologijos; šiuos ryšius paliudija ir šiuo laikotarpiu klestinti *racionalaus pasirinkimo* teorija, kuri, beje, perėmė senąją sociologijos polinkį – bandymą išvengti *dvilypės hermeneutikos* problemų; 3)-ioji priežastis siejama su sociologijos *politiniu angažuotumu*, kuris pradėjo ryškėti nuo 8-ojo dešimtmečio ir įtraukė specifines „skriaudžiamųjų ir nepatenkintųjų“ grupes; 4)-asis aspektas yra „grynojo empirizmo“ viešpatavimas sociologinėje analizėje, empirizmo, kuris nesivadovauja teorinėmis perspektyvomis ir kurį P. Sorokinas vadino kvantofrenija, išpėdamas apie galimą pažinimo akligatvį; 5) stiprėja kaltinimai sociologijai dėl pseudomokslinio rūbo, – tai esą tik sveikas protas, besislepiąs už nepatrauklaus žargoną; 6) didėja atotrūkis tarp sparčiai kintančios šiuolaikinės tikrovės

ir nusistovėjusių sociologinio aiškinimo principų. J. Rexas ne be pagrindo pažymi, kad vyraujančios Vakarų sociologijos paradigmos buvo skirtos aptarti veikiau šaltojo karo Vakarų Europos problemas, bet ne naujas, šiandienos problemas: „Manau, kad dabar svarbu sugrįžti prie kai kurių klasikinės lyginamosios ir istorinės sociologijos temų, ypač kaip jie yra svarstomi M. Weberio darbuose. Visa tai leistų nubrėžti ir įvardinti politines šiuolaikinio pasaulio struktūras“ [20: 357]; 7) verta dėmesio ir A. Giddenso nurodytoji priežastis: „sociologija JAV tapo pernelyg „profesionalizuota“, kartu prarasdama kūrybiškumo pojūtį; kiekviena tyrimo grupė susitelkia tik į savo kryptį, mažai domėdamasi kitomis; kiekvienas turi „savo lauką“, kuris ir įvardija sociologo identitetą“ [11: 19]; 8) dar viena priežastis – sociologijos polinkis į tam tikrą etnocentrizmą, pvz., standartinio metodologinio *racionalaus pasirinkimo teorijos* modelio, kurį Richardas Münchas taikliai pavadino „McDonaldo efektu“, pirsimą: „Pastarąjį etnocentrizmą būtų galima priimti, jei tai būtų tik Amerikos problema. Tačiau kadangi Amerikos sociologija pradėjo viešpatauti pasaulio sociologijoje po II pasaulinio karo ir išlaiko šias pozicijas šiandieną, sociologijos teorijos etnocentrizmas turi neigiamus padarinius sociologijos raidai visame pasaulyje. Tai yra pasaulio 'amerikonizavimo' dalis. Profesionalizuotoje JAV akademinėje sistemoje meniškėsniai darbai, kuriuos parašo Europos sociologai, padaromi kruopščiai standartizuotais produktais, skatinant gaminti visiškai standartizuotus ir kokybę patvirtinančius produktus. Kiekvienas straipsnis turi tą patį formatą ir kokybę, kurią garantuoja profesionali recenzentų ir leidėjų sistema. Pasaulio sociologijos efektas yra toks pat, kaip ir McDonaldo tos pačios kokybės patvirtintas pasaulio ekonomikos hamburgeris. Dėl šios priežasties stiprėja sociologijos gaminių standartizavimas, sukuriantis išlyginimo tendenciją, kur nebelineka vietos išimtim“ [17: 344].

⁵ Pvz., plačiai žinomas konflikto sociologijos atstovas J. Rexas pažymi: „... kai atvykau į Angliją (iš Pietų Afrikos Respublikos – A. V.) ir pažvelgiau į čia egzistuojančią sociologijos tradiciją, visų pirma man susidarė išpūdis, jog tai nėra *sociologija* tokia prasme, kokia supratau šitą žodį. <...> Mat, aš manau, kad sociologai, kurie subrendo Anglijoje šiuo laikotarpiu, turėjo daugybę prielaidų, kurių jie niekada visapusiškai neperžiūrėjo ir nepatikrino kritiškai“ [16: 11–12].

Literatūra

1. Alexanderis J. Modernizmas, anti-, post- ir neomodernizmas: socialinių teorijų pastangos suprasti *mūsų laikų „naująjį pasaulį“*. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*. 1999. Nr. 1(3).
2. Alexander J. C. The Centrality of the Classics. *Social Theory Today*. Stanford: Stanford University Press, 1987.
3. Bauman Z. From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity. S. Hall and P. du Gay (eds.) *Questions of Cultural Identity*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 1996. P. 18–36.

4. Bohman J. *New Philosophy of Social Science. Problems of Indeterminacy*. Cambridge: Polity Press, 1991.
5. Black D. Dreams of Pure Sociology. *Sociological Theory*. 2000. Vol. 18, No. 3.
6. Cantell T., Pedersen P. P. Modernity, postmodernity and ethics – An interview with Zygmunt Bauman. *Telos*, 1992. Issue 93.
7. Callinicos A. *Social Theory. A Historical Introduction*. Oxford: Polity Press, 1999.
8. Craib I. *Modern Social Theory. From Parsons to Habermas*. New York: St. Martin's Press, 1984.
9. Durkheim É. *Sociologijos metodo taisyklės* (Iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Karazijaitė.). Vilnius: Vaga, 2001.
10. Giddens A. *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Oxford: Polity Press, 1984.
11. Giddens A. In Defence of Sociology. *New Stateman & Society*. 1995. Vol. 4/7. Issue 8 P. 347.
12. Giddens A. *Durkheimas* (Iš anglų kalbos vertė Nida Norkūnienė). Vilnius: ALK/Vaga, 2001.
13. Grigas R. *Sociologinė savivoka. Specifika, metodai, li-tuanizacija*. Vilnius: Rosma, 2001.
14. Lyotard J-F. *Postmodernus būvis*. Vilnius: Baltos lan-kos, 1993.
15. *Metatheory in Social Science*. D. W. Fiske and R. A. Shweder (eds). Chicago: University of Chicago Press, 1986.
16. Mullan B. *Sociologists about Sociology*. London: Routledge and Kegan Paul, 1987.
17. Münch R. American and European Social Theory: Cultural Identities and Social Forms of Theory Production. *Sociological Perspectives*. 1991. Vol. 34. Issue 3. P. 333–355.
18. Parsons T. *The Social System*. New York, 1951.
19. Parsons T. Some Problems Confronting Sociology as a Profession. *The Phenomenon of Sociology*. New York: ACC, 1971.
20. Rex J. Reconsidering Sociological Theory And Method After 1989. *Innovation: The European Journal of Social Sciences*. 1994. Vol. 7. Issue 4.
21. Ritzer G. *Metatheorizing in Sociology*. Lexington, MA: Lexington Books, 1991.
22. Rubavičius V. Postmodernus būvis ir meno “tiesa”. *Filosofija. Sociologija*. 2000. Nr. 1.
23. Smelser N. J. Sociological Theory: Looking Forward. *American Sociologist*. 1990. Vol. 21. Issue 3.
24. Valantiejus A. Teorinių prielaidų ir sąvokų sistema J. Alexanderio sociologijoje. Skiriamieji neofunkcionalizmo bruožai. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 1999. Nr. 1(3).
25. Wallace W. E. Standardizing basic concepts in sociology. *American Sociologist*. Winter 90. Vol. 21. Issue 4.
26. Wolfe A. Weak sociology/strong sociologists: Consequences and contradictions of a field in turmoil. *Social research*. 1992. Vol. 59. Issue 4.
27. Woolcock M. Can What is Right with Sociology Fix What is Wrong with Sociology? A View from the ‘Come-Back’ Generation. *American Sociologist*. 2000. Vol. 31. Issue 1.
28. Žukauskaitė A. *Anapus signifikanto principo. Dekonstrukcija, psichoanalizė, ideologijos kritika*. Vilnius: Aidai, 2001.

Algimantas Valantiejus

SOCIOLOGICAL DIALOGUE AS A METHODOLOGICAL DOUBT

S u m m a r y

As a consequence of fragmentation of sociology, the following dilemma has arisen: on the one hand, sociology became weakened by the proliferation of diverse orientations within the discipline. One could add that postpositivism has created a strong tendency toward epistemological relativism. On the other hand, synthetic theoretical activity, standardization of sociological concepts remains a potent symbol and aspiration in intellectual life. In some sense contemporary sociology has gone through a cycle from emphasizing the dominant trend to a theoretical relativism and back to consolidation and evaluation of recent possibilities of pluralism as a visible motif and dialogical form. The growing interest in comparative orientation and reflexivity is shown to provide an interesting perspective from which sociologists seek to examine the contextual features of the academic discipline. The usefulness of taking a historical, comparative and reflexive orientation to sociology is recognized. As a sociological discourse, the reflexivity is a product of both the sociological fragmentation and the new dialogical forms. Also, some disagreements between modern and post-modern sociological principles are discussed.